

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-19>

УДК 32:342.5

Мілославська О.М., Бернадський Б.В.

Національна академія державного управління при Президентові України

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті розглядаються головні теоретико-методологічні засади науки конфліктології, науковий підхід до вирішення проблемних ситуацій сучасної публічної політики, а також специфіку їх протікання в галузі політології. Досліджується понятійно-термінологічний апарат політичної конфліктології в публічному управлінні; проводиться визначення предмету та об'єкту науки «політична конфліктологія», а також виокремлення її основних функцій. В роботі проаналізовано окремі підходи до визначення поняття «конфлікт», «політичний конфлікт», надано визначення поняттям «конфліктологія», «політична конфліктологія». У статті також приділено увагу дослідженню сучасних підходів запобігання конфліктів для подальшого застосування їх у політичному просторі. Окреслено проблеми і питання науки, що вже увійшли до неї як парадигма сучасної конфліктології.

Ключові слова: конфлікт, політичний конфлікт, конфліктологія, суб'єкти політичного конфлікту, типологія, публічне управління, соціальний конфлікт, політична конфліктологія.

Miloslavskaya Olena, Bernadskyi Bohdan

National Academy State Administration under the President of Ukraine

CONCEPTUAL-TERMINOLOGICAL APPARATUS OF POLITICAL CONFLICTOLOGY IN PUBLIC ADMINISTRATION

Summary. The main theoretical and methodological principles of the science of conflict studies are considered in the article, the scientific approach to solving problem situations of modern public policy, as well as the specifics of their course in the field of political science are considered. The conceptual and terminological apparatus of political conflict in public administration is studied. The study of the phenomenology of conflict extends to the broad field of research in psychology, sociology, political science, history, military sciences, pedagogy, philosophy, and public administration as well. The main attention in the work is paid to determining the effectiveness of modern approaches and methods of conflict diagnosis for their further application in the political space. The issues of conflict prevention, anticipation of the possibility of conflicts, their analysis, prevention, settlement and constructive resolution of conflict situations in the field of political activity are treated. Public administration, as a system for resolving conflict and crisis situations of social development and overcoming them, creates the basis for political, economic and social stability, which is why it is now necessary to study in detail the issues and peculiarities of conflict in public administration. The technology of conflict management, the choice of optimal ways and methods of their solution, ways of settlement by means of the third party are defined. The article also analyzes some approaches to the definition of «conflict», «political conflict», «social conflict». The process of understanding the conflict in the context of the historical development of philosophical political thought and modern scientific discourse is traced.

Keywords: conflict, political conflict, conflictology, subjects of the political conflict, typology, public administration, social conflict, political conflictology.

Постановка проблеми. Становлення конфліктології, яка продовжує вивчати різні види конфліктів, розвиватись і прогресувати, пропонуючи нові пізнавальні моделі осягнення суті конфліктів, а також прикладні моделі керування ними, сьогодні вийшло на той рівень, коли ми вже з впевненістю можемо вести мову навіть про синергію. Дослідження феноменології конфлікту охоплює широку галузь таких наук, як психологія, соціологія, політологія, історія, педагогіка, філософія, публічне управління. У процесі формування нової системи публічного управління проблема конфліктної взаємодії потребує глибокого теоретичного осмислення й вирішення низки надзвичайно важливих питань, які допоможуть у подальшому розвитку і становленні нашої країни. Відтак, на порядку денний виходить питання належного осмислення та розробки відповідного понятійно-термінологічного апарату як запоруки подальшого успішного розвитку цієї відносно молоді дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на значення термінології для науки і сто-

совно політичної конфліктології, вона викликала інтерес у цілої низки науковців. У тому числі і у сфері державного управління. Такі дослідники як В. Кремень, О. Чумиков, В. Бекешкіна, В. Небоженко, М. Пірен, Е. Степанов, К. Боулдінг та інші розглядають конфлікт як динамічний тип соціальних відносин, що пов'язані з реальним зіткненням суб'єктів на ґрунті тих чи інших суперечливих переваг інтересів чи цінностей, які постійно наявні та не піддаються повному усуненню.

У наукових дослідженнях різність позицій та підходів щодо визначення природи соціально-політичних конфліктів представниками різних історичних епох можна пояснити унікальністю конкретних конфліктних ситуацій, широким спектром особливостей, складністю сутності, невинною зміною якісних показників. Універсального сприйняття конфліктів фактично не існує. Дослідженням конфліктної взаємодії займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, такі як Г. Андреева, Г. Атаманчук, О. Бандурка, І. Бекешкіна, І. Гришина, С. Дубенко, Л. Ємельяненко, О. Здравомислов, В. Князев, Л. Карамушка,

Г. Сагач, С. Фролов, В. Луговий, В. Майборода, Н. Нижник, В. Олуйко, В. Тронь, В. Цветков, В. Лозниця, М. Маскон, Г. Осовська, Ф. Тейлор та інші.

У працях дослідників О. Власюка, В. Горбуліна, А. Дацюка, О. Зозулі, В. Кириленка, О. Крюкова, В. Мандрагелі, Р. Марутян, І. Мордас, О. Пошедіна, М. Розумного, А. Семенченка, В. Смолянюка, М. Шевченка, Л. Шипілової простежується взаємозв'язок соціально-політичних конфліктів та публічного управління. Науковці Р. Войтович, В. Голуб, Н. Довгань, Т. Запорожець, О. Лазор, І. Пантелейчук, Н. Рингач, Г. Ситник, Т. Сенюшкіна, В. Тимофійєв розглянули різні аспекти конфліктної взаємодії з позицій науки публічного управління. Ці та інші дослідники довели, що процес врегулювання політичних конфліктів полягає в тому, що кожен інститут публічного управління повинен мати чітко визначений обсяг владних повноважень та комплекс колективних ресурсів з визначеними важелями впливу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд із цим, сучасні дослідження звертають увагу на недостатньо розроблену проблему, пов'язану з регулюванням конфліктів та управлінням ними, співвідношенням суперництва і співробітництва. До цього часу мало уваги приділялось процесам врегулювання політичних конфліктів шляхом направленої діяльності органів публічної влади.

Тож **метою** цієї роботи є аналіз головних теоретико-методологічних засад науки конфліктології та розгляд понятійно-термінологічного апарату політичної конфліктології в публічному управлінні з метою підготовки до подальшого його (апарату) вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти супроводжують людство впродовж усієї історії його існування; тому чимало філософів, соціологів та психологів, істориків та політологів завжди прагнули виявити причини піднесення й занепаду держав, глибоких криз і тривалого розквіту народів та їх правителів, джерела виникнення даного явища та визначити можливі шляхи його попередження, подолання або уникнення. Сьогодні, у період трансформаційних процесів українського суспільства, проблема політичних конфліктів є важливою і актуальною, оскільки перехід від одного політичного режиму до іншого різко посилює дію конфліктогенних факторів в усіх сферах людської життєдіяльності.

Термін «конфлікт» походить від «лат. *conflictus, conflictio*», що у буквальному розумінні слова означає «зіткнення», боротьбу протилежних поглядів [1]. На сьогоднішній день існує чимало різних теоретико-методологічних підходів до аналізу сутності та змістовного трактування конфлікту, що надаються вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Проаналізуємо деякі з них.

1. Дослідники Г. Ложкін та Н. Пов'якель вважають, що конфлікт – це зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів–сторін взаємодії, наголошуючи на тому, що поняття різноспрямованості ширше, ніж розуміння протилежності спрямованості, що дає можливість зняти обмеження розуміння проблеми та усунути елемент антагонізму [2].

2. За визначенням науковців Б. Хасан та Дж. Тернер: конфлікт – це така характеристика взаємодії, у якій не можуть співіснувати в незмінному вигляді дії, які взаємодетермінують і взаємозаміняють один одного, вимагаючи для цього спеціальної організації. Водночас будь-який конфлікт повинен актуалізувати суперечності, тобто втілені у взаємодії цінності, настанови, мотиви [3].

3. Дослідники І.В. Ващенко та С.П. Пренко надають таке поняття: конфлікт – це вияв неузгодженості інтересів, незгоди між двома або більшою кількістю сторін (особистостями чи групами), коли кожна сторона намагається зробити так, щоб була прийнята саме її позиція або цілі, спробу завадити зробити те саме іншій стороні, хворобу спілкування (нечесна, несправедлива, незрозуміла гра); серйозне розходження, гостру суперечку [4].

4. Конфлікт – це: протистояння – опозиція – зіткнення індексно протилежних цілей, інтересів, мотивів, позицій, думок, задумів, критеріїв або ж концепцій суб'єктів в опонентів у процесі спілкування – комунікації, вважають вчені В. Друзь та А. Бандурка [5].

5. За визначенням науковців А.Я. Анцупова та А.І. Шипілова, конфлікт – це найбільш деструктивний спосіб розвитку і завершення протиріч, що виникають у процесі соціальної взаємодії, а також боротьба підструктур особистості [6].

Таким чином, вищевказані визначення конфлікту дозволяють виявити певну спільну рису цього поняття різними авторами: ми можемо зробити висновок про те, що основна характеристика конфлікту – це наявність взаємодії. Притому, що низка дослідників зводить його до так званої конфронтаційної взаємодії, тобто, розглядають конфлікт у його «чистому», первинному вигляді. Це, здебільшого, притаманно науковцям часів біполярного протистояння. Нині ж, все більшої популярності здобуває погляд, що змушує нас більш уважно поставитись до дослідження конструктивної функції конфлікту. А в цілому, щодо проблеми мотивації конфліктів, то якщо припустити, що конфлікт виникає із-за протиріч чи явної несумісності цілей і інтересів сторін, то тоді ми отримуємо можливість визначення і класифікації його джерел.

Відтак, вивчення конфліктів є одним із головних завдань конфліктології, оскільки сучасна епоха розглядається науковцями як період загострення конфліктів, а управління ними – одну з найважливіших умов підтримки соціально-політичної стабільності всередині країни та на міжнародній арені.

Врешті, конфлікти є невід'ємною частиною суспільної взаємодії. Повертаючись до зазначеного, зауважимо, що побутує думка, згідно з якою політичним відносинам властиві конфлікти, зумовлені зіткненням інтересів. Не випадково деякі політологи саме у конфліктах та їх урегулюванні вбачають суть політики. Тож повторимось, конфліктологія – це міждисциплінарна наука про причини, форми, динаміку, закономірності виникнення конфліктних протиріч і конфліктів, і шляхів їх запобігання та вирішення, способи попередження, та управління ними. Її предметом є модель конфліктної взаємодії, теорія, основою якої виступає понятійний апарат з його централь-

ною ланкою – категорією конфлікту. А об'єктом – саме соціальне життя, вся нескінченна розмаїтість реальних конфліктів, якими наповнене минуле і сучасне суспільне життя. Або, інакше кажучи, об'єктом дослідження є сам конфлікт, а предметом – його політичний характер.

Незважаючи на те, що конфліктологія як самостійна наука існує недавно, можна виділити ряд проблем і питань, що вже увійшли до неї як парадигма сучасної конфліктології:

- сутність соціального конфлікту;
- типологія і класифікація конфліктів;
- еволюція конфліктів;
- генезис конфліктів;
- структура конфлікту;
- функції конфліктів;
- інформація в конфлікті;
- динаміка конфлікту;
- діагностика конфлікту;
- завершення конфлікту;
- керування конфліктом;
- механізми і способи вирішення конфлікту (розв'язання і попередження конфліктів).

Становлення конфліктології продовжується безупинно, що цілком зрозуміло, однак це відбувається на комплексній основі.

Як теоретико-прикладна дисципліна ця наука має три рівні знань:

1) загально-теоретичний і методологічний, який пояснює природу конфліктів як соціальних феноменів, аналізує їх структуру, ознаки, елементи в системі суспільних взаємин;

2) теоретико-праксеологічний, на якому розробляються теорії, відслідковуються особливості та виокремлюються типи конфліктів у різних галузях, формах та інститутах громадського життя;

3) емпірично-прикладний, який є підґрунтям конфліктології й утворюється на основі емпіричних досліджень та складається із зафіксованих фактів, експериментів, тестувань, моделювання, тренінгів тощо. Наявність подібних рівнів вивчення конфліктів дозволяє виявити кілька функцій конфліктології як науки: теоретико-пізнавальну, прогностичну, управлінську. До системи базових категорій конфліктології можна віднести такі поняття: конфлікт, протиріччя, зіткнення, протистояння, дихотомія, дилема, дезінтеграція, боротьба, аномалія. На основі цих категорій відбувається формування більшості конфліктологічних понять, а їх кількість залежить від рівня проникнення в сутність конфліктного явища [7].

В цілому, як наука, конфліктологія істотно еволюціонувала, і на даний час із неї вже виокремилась політична конфліктологія, котра, власне, і займається вивченням та дослідженням політичного конфлікту. Її особливість полягає в тому, що вона досліджує насамперед політичні конфлікти, які б не були підстави їх виникнення. Отже, політична конфліктологія – це наука про закономірності виникнення і розвитку політичних суперечностей і конфліктів, про способи їх попередження, дозволу і управління ними.

Але треба зауважити, що політика – це самостійний і специфічний світ, що значно відрізняється від інших сфер життя суспільства. Він впливає на державні і громадсько-політичні організації, на механізми державної влади та від-

повідні відносини, на правові інститути та партійні системи, на політичну культуру суспільства та багато чого іншого, пов'язаного з прийняттям та реалізацією політичних рішень. Саме тому цілком обґрунтованим буде виділення політичних конфліктів у особливий тип. У «Політологічному словнику» міститься таке визначення політичного конфлікту: «Політичний конфлікт – це зіткнення суб'єктів політики у їх взаємному прагненні реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані, перш за все, з отриманням влади чи політичного статусу в суспільстві» [8]. Політичний конфлікт – це боротьба реальних суспільних сил (агентів), що уособлюються лідерами, елітами, організаціями, партіями та іншими об'єднаннями і спільнотами. Це певне протиборство суб'єктів з протилежними політичними інтересами, цінностями, поглядами і цілями у системі владних відносин. Інакше кажучи, політичний конфлікт – це протиборство одних суспільних сил з іншими за вплив у інститутах політичної державної влади за участь у розпорядженні ресурсами, за монополію своїх інтересів, за все, що утворює владу та політичне панування.

Конфлікт політичний, як вид політичних відносин та форма політичного процесу, відрізняється від інших тим, що він є взаємодією між суб'єктами і реалізацією спільних інтересів великих соціальних груп. Державна влада – це механізм захисту та здійснення цих інтересів. Саме тому устрій державних та інших політичних інститутів, політичний статус суспільних груп та індивідів, цінності й символи влади, матеріальні й людські ресурси є об'єктом і предметом політичного конфлікту. Для кожної політичної системи притаманна своя ієрархія та структура політичних статусів: одні займають панівне становище, інші – підлегле. Саме в цьому закладена політична нерівність та пов'язана з цим суперечність, яка є первинним об'єктивним джерелом політичного конфлікту, який надалі перетворюється на відкриту конфронтацію. Об'єктивні й суб'єктивні умови та причини конфлікту формуються в процесі назрівання політичних суперечностей та характеризують реальні форми конфліктів, що вже існують.

Політичний конфлікт, як і будь-який інший, передбачає розмежування суб'єктів як протилежностей політичних відносин, їх самовизначення як агентів конфлікту. Політична конфліктологія визначає чотири можливі варіанти подальшого розвитку конфліктної дії:

- 1) визнання реальності сил, що конфліктують;
- 2) заперечення конфліктних протилежностей, обумовлених політичними суперечностями;
- 3) посилення на «невизначеність» та «розпливчатість» своїх позицій і поглядів, прагнення замаскувати їх (тактика опортуніста);
- 4) довільне розмежування агентів конфлікту, змішування справжніх конфліктогенних протилежностей з помилковими чи уявними, суттєвих – з несуттєвими, випадкових – із закономірними тощо.

Відтак, виходячи вже з усталених поглядів на фази конфлікту, подальший його розвиток здійснюється в руслі ескалації чи деескалації. Втім, це складне запитання, так само, як і його термінологічне забезпечення безпосередньо відно-

ситься до проблематики врегулювання та запобігання конфліктних ситуацій і є темою окремого ґрунтовного дослідження.

Виходячи з цього, у залежності від політичної позиції суб'єктів, приймається один з вищезазначених варіантів, а частіше – поєднання кількох із них. Сам факт визнання чи заперечення суперечностей і конфліктів у політиці – проблема не стільки теоретико-ідеологічна, скільки практична. Те, як вона вирішується, визначає у багатьох випадках стратегію і тактику політичної поведінки і дії. Крім того, це є відправним пунктом навіть в орієнтації на певний політичний режим [9].

І понині єдиної теорії конфлікту не існує. Теоретична конфліктологія залишається полем дебатів та конкуренції між кількома альтернативними підходами. Найбільш загальні та впливові з них можна звести до трьох. Ці три мета-теоретичні погляди на міжнародний конфлікт називаються парадигмами. Основна їхня функція полягає у побудові цілісних «картин світу» позбавлених внутрішніх протиріч логічних систем, які якнайзагальніше пояснюють місце конфлікту в суспільстві.

Що ж до самого політичного конфлікту, то загалом, він є одним із різновидів соціального конфлікту. Його специфіка зумовлюється особливостями розвитку політичної дійсності. Але це конфлікт особливого роду, оскільки він, по-перше, виникає і існує з приводу політичної влади і її функціонування в суспільстві; по-друге, в політичному конфлікті задіяні не окремі індивіди, а соціальні групи, до того ж масові: політика існує на тому рівні, де діють тисячі і мільйони людей зі своїми інтересами; по-третє, політичний конфлікт найбільш соціально значимий, його наслідки, незалежно від бажання тих хто не приймає участі в політиці, впливають на усі сфери суспільного життя [10].

Найголовнішою функцією політичної конфліктології є дослідження, виявлення, попередження та вирішення соціальних (політичних) конфліктів. Виходячи з цього, можна виділяємо і функції політичної конфліктології, серед яких, до основних сучасна наука відносить наступні:

1. Пізнавальну. Це певний спосіб пізнання (вивчення) природи політичного конфлікту, його структури і закономірностей розвитку з метою попередження, вирішення політичного конфлікту та управління їм.

2. Діагностичну. Проводиться аналіз (моніторинг) соціальної (політичної) реальності з метою виявлення потенційних конфліктів і аналіз конфліктної ситуації з метою її вирішення.

3. Прогностичну. Виробляються науково обґрунтовані прогнози про тенденції (перспективах) розвитку політичних протиріч та попередження можливих негативних явищ.

4. Організаційно-технологічну. Створюються технології та організаційні структури для попередження та вирішення конфліктних ситуацій в політичній сфері.

5. Управлінську. Конфліктологічні дослідження використовуються для розробки і прийняття управлінських рішень.

6. Інструментальну. Проявляється у вдосконаленні наявних і розробці нових методів дослідження соціальних (політичних) конфліктів.

7. Ідеологічну. Полягає у використанні конфліктологічних знань і результатів дослідження в інтересах суспільства, соціальної спільності, правлячого класу.

8. Прагматичну (прикладну). Теоретичні та прикладні методи конфліктології використовуються для вирішення виникаючих у суспільстві протиріч.

В цілому, поняття політичного конфлікту означає не що інше, як боротьбу одних суспільних сил з іншими за вплив у інститутах політичної державної влади й управління, за доступ до ухвалення суспільно значущих рішень, за участь у розпорядженні ресурсами, за монополію своїх інтересів та визнання їх загальними, тобто за все, що утворює владу і політичне панування. Треба зауважити, що яким би не був політичний конфлікт, він мотивується ідеологічно, усвідомлюється через ідеологічні символи. Ідеологічне обґрунтування сутності, природи та інших ознак конфлікту в значній мірі визначає динаміку його розвитку і розв'язання.

Ідеологічний елемент конфлікту протилежні суб'єкти сприймають неоднозначно. Одні його відкрито розробляють і пропагують, інші ігнорують, декларуючи свою схильність до деідеологізації. Ідеологічна основа політичного конфлікту – це знання, які перетворюються і використовуються як сила влади [10].

Однак загальний підхід щодо проблем розв'язання конфліктів у публічному управлінні не завжди дає змогу здійснити якісний аналіз особливостей окремого конфлікту з метою його конструктивного розв'язання. Передумови виникнення конфліктів включають у себе загальний контекст ситуації, наявність у цьому контексті факторів, що утруднюють або полегшують гостроту протиборства конфліктуючих сторін [11]. Передумовами виникнення конфлікту є:

1) наявність ситуації, що сприймається учасниками як неприйнятна для них, тобто конфліктна;

2) неподільність об'єкта конфлікту, через що вирішення однією стороною своїх проблем стає можливим лише за рахунок іншої сторони [12].

Отже, ми бачимо, що сутність конфліктів залежить від наявності різноманітних причин їх виникнення в суспільно-політичному житті та тих критеріїв, які беруться за основу.

Висновки. Отже, нами було розглянуто понятійно-термінологічний апарат політичної конфліктології в публічному управлінні, а також досліджено теоретичні засади поняття «політичний конфлікт». Також нами було проаналізовано окремі підходи до визначення поняття «конфлікт» в інтерпретації різних дослідників; визначено предмет та об'єкт науки «політична конфліктологія», а також розглянуто її основні функції.

Попередній висновок нашої роботи зводиться до того, що політичні конфлікти у сфері публічного управління – це суперечлива система, дуже складна, динамічна та мінлива, яка має свої особливості та якісні характеристики. Слід зазначити, що політичні конфлікти, які виникають у сфері публічного управління, мають свій вплив не лише на політичні сили, а й на суспільство, громадян, державу в цілому, динаміку політичних процесів, виступають рушієм усього ходу історії. Тому, щоб правильно орієнтуватись

у складній політичній ситуації та уникати тяжких негативних наслідків (часто непоправних), дуже важливо знати ці особливості та врахувати їх для ефективного управління конфліктами. Також ми дійшли висновку, що науко-

вий підхід до вирішення складних проблемних ситуацій сучасної публічної політики надає суттєву допомогу та захист від необдуманих деструктивних політичних рішень та руйнівних дій у розгортанні складних політичних процесів.

Список літератури:

1. Сучасний словник іноземних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень; уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; за ред. Г.П. Півторака; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 790 с.
2. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посіб. Київ : ВД Професіонал, 2006. 416 с.
3. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. 360 с.
4. Калаур С.М., Фалинська З.З. Соціальна конфліктологія : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2010. 360 с.
5. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфліктологія. Харьков : Ун-т внутрен. дел. 1997. 196 с.
6. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфліктологія : учеб. для вузов. Москва : ЮНИТИ, 1999. 551 с.
7. Матвійчук Т. Конфліктологія, лекції. 2011. 179 с.
8. Политологический словарь. Москва : Academia, 1994. 197 с.
9. Примуш М.М. Політичні конфлікти та їх типи. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 96–104.
10. Орлянський В.С. Конфліктологія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 218 с.
11. Тимофійев В.Г. Управління конфліктами в діяльності державних службовців : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпропетровськ, 2006. 20 с.
12. Мандрагеля В.А. Причини та характер воєн (збройних конфліктів). Київ : СУ, 2003. 284 с.

References:

1. Skopnenko O.I., Tsybaliuk T.V. (2006) Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tysyach sliv i slovospoluchen [Modern dictionary of foreign words: about 20 thousand of words and word-combinations]. Kyiv: Dovira. (in Ukrainian)
2. Lozhkin H.V., Poviakel N.I. (2006) Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka: navch. posib. [The psychology of conflict: theory and modern practice: tutorial]. Kyiv: VD Profesional. (in Ukrainian)
3. Piren M.I. (2003) Konfliktolohiia: pidruchnyk [Conflictology: textbook]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
4. Kalaur S.M., Falynska Z.Z. (2010) Sotsialna konfliktolohiia: navch. posib. [Social conflictology: tutorial]. Ternopil: Aston. (in Ukrainian)
5. Bandurka A.M., Druz V.A. (1997) Konflyktolohyia [Conflictology]. Kharkov: Un-t vnutren. del. (in Russian)
6. Antsupov A.Ya., Shypylov A.Y. (1999) Konflyktolohyia: ucheb. dlia vuzov [Conflictology: textbook for universities]. Moskva: YuNYTY. (in Russian)
7. Matviychuk T. (2019) Konflyktolohyia, leksiyyi [Conflictology, lectures]. (in Ukrainian)
8. Politologicheskii slovar [Political science dictionary] (1994). Ch. 1. Moscow: Academia. (in Russian)
9. Primush M.M. (2010) Politychni konflikty ta yih typy [Political conflicts and their types]. *Politychny menedgment – Political management*, no. 1, pp. 96–104. (in Ukrainian)
10. Orlyanskiy V.S. (2007) Konflyktolohyia [Conflictology]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. (in Ukrainian)
11. Tymofiyev V.G. (2006) Upravlinnya konfliktamy v diyalnosti derzhavnyh slujbovtziv [Conflict management in the activities of civil servants]. Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)
12. Mandragelya V.A. (2003) Prychyny ta haracter voyen (zbrojnuh conflictiv) [Causes and nature of wars (armed conflicts)]. Kyiv: EU. (in Ukrainian)